

MATEUSZ MATANIAK
(KRAKÓW)

*Służba leśna Wolnego Miasta Krakowa (1815–1846).
Organizacja i formy działalności.
Część I: Lasy państwowe i prywatne, personalia i finanse,
zwalczanie przestępstw leśnych*

1. Uwagi wstępne; 2. Organizacja Służby leśnej i jej finansowanie; 3. Powierzchnia lasów; 4. Zwalczanie przestępstw leśnych.

1

Dzieje służby leśnej na ziemiach polskich w XIX w. doczekały się licznych, a zarazem wartościowych opracowań. Dotyczą one zarówno zarządu lasami w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim, jak też na ziemiach zaboru pruskiego i austriackiego¹. Wyjątek stanowi działalność administracji leśnej Wolnego Miasta Krakowa (WMK) w latach 1815–1846; w tym obszarze badawczym można wskazać zaledwie kilka wzmianek, zawartych w opracowaniach syntetycznych² – z tego

¹ Najwięcej artykułów ukazało się w „Sylwaniu”: J. Miłobędzki, *Organizacja administracji Lasów Narodowych w dobie Księstwa Warszawskiego* (1957, z. 12) oraz *Gospodarka leśna i Lasy Narodowe Księstwa Warszawskiego* (1958–1959, z. 1); A. Żabko-Potopowicz, *Lasy i leśnictwo na ziemiach Polski w pierwszej połowie XIX wieku* (1956, z. 7); E. Więcko, *Lasy i gospodarstwo leśne na ziemiach Polski od połowy XIX wieku* (1956, z. 7). Zob. też Ł. Kontowski, T. Nowak, *Ochrona środowiska leśnego na łamach „Sylwana” w latach 1820–1939*, Warszawa 2006.

² J. Broda, *Historia leśnictwa w Polsce*, Poznań 2000, s. 23–25; *idem*, *Zarys historii gospodarstwa leśnego w Polsce*, Warszawa 1988, s. 27–28. Zob. też A. Żabko-Potopowicz, *Zarys rozwoju wiedzy leśnej do pierwszej wojny światowej*, „Monografie z Dziejów Nauki i Techniki”, t. XLIX, Wrocław–Warszawa–Kraków 1968, s. 226–244, 265–271; J. Szczerbowski, *Polskie ustawy i ordynki leśne. Szkic historyczno-ekonomiczny*, Lwów 1912, s. 3–4, 11–12, 18–26 oraz wykłady wygłoszone na I Zjeździe Leśników Polskich w Krakowie 20–21 VIII 1907 r.: J. Miklaszewski, *Ogólny rzut oka na rozwój leśnictwa w Królestwie Polskim w XIX w.*; F. Skoraczewski, *Rozwój polskiego leśnictwa w XIX w. w Wielkim Księstwie Poznańskim*; B. Lipiński, *O wpływie prądów ekonomicznych na rozwój nauki urzędzenia gospodarstwa lasowego*; L. Galiński, *Znaczenie społeczne leśnika w ogóle i w pojedynczych dzielnicach Polski*; J. Rivoli, *O potrzebie jednolitej terminologii leśniczej polskiej (Referaty przedłożone na ogólnym Zjeździe Leśników Polskich, Lwów 1907)*.

powodu artykuł ten oparto przeważnie na materiałach archiwalnych, przechowywanych w Archiwum Narodowym w Krakowie. Należy w tym względzie wskazać zwłaszcza tzw. akta senackie (sygn. WMK V-140) oraz akta Wydziału Spraw Wewnętrznych (sygn. WMK VI-20, VI-21, VI-22, VI-27). Pewną rolę odegrały również akta prezydialne i budżety Rzeczypospolitej Krakowskiej (sygn. WM 15, 20, 21); oprócz tego dzienniki rządowe oraz prasa krakowska³.

Ze względu na obfitość materiałów źródłowych rozważania na temat administracji leśnej podzielono na dwie części. W pierwszej omówiono jej zasady organizacyjne, sposoby finansowania oraz zmiany w obsadzie personalnej. Oprócz tego przedstawiono główne zagrożenia dla substancji leśnej (naruszanie planów gospodarczych, kradzieże drewna, dewastacje, pożary) oraz sposoby ich zwalczania przez administrację WMK. Ramy czasowe rozważań obejmują zasadniczo czasy Rzeczypospolitej Krakowskiej (1815–1846), kiedy „zwierzchnią władzę administracyjną” sprawował Senat Rządzący. Rozciągnięto je również na lata 1846–1853, kiedy władztwo nad Okręgiem Krakowskim należało do Rady Administracyjnej. Układ pracy ma charakter problemowy. Łączne omówienie zagadnień szczegółowych, z pominięciem chronologii wydarzeń, wynika z niezmienności metod funkcjonowania administracji leśnej w pierwszej połowie XIX w.

Geneza służby leśnej WMK sięga okresu przynależności Krakowa do Księstwa Warszawskiego, w którym funkcjonowała polska administracja – stosowano też rodzime ustawodawstwo leśne. Początkowo lasy podlegały Ministrowi Spraw Wewnętrznych, ale od 1810 r. nadzorowała je Dyrekcja Generalna Dóbr i Lasów Narodowych, którą w 1811 r. podporządkowano Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu⁴. Na szczeblu departamentów lasy podlegały izbom skarbowym. Podzielono je między 86 leśnictw o łącznej powierzchni 10–20 tys. ha. Na ich czele stali nadleśniczy, mający do pomocy podleśniczych (do kontroli wydawanego drewna) oraz strażników i gajowych (do ochrony przed kradzieżami i szkodnikami)⁵.

W Królestwie Polskim lasy narodowe podlegały Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu, a nadzorowała je Dyrekcja Generalna Lasów Rządowych. Podzielono je na 71 leśnictw z nadleśniczymi na czele, leśnictwa zaś na strażę i obrębę, w skład których wchodziły okręgi gospodarcze. Do 1830 r. lasy przekształciły się

³ Pewnym problemem była niedostępność akt Wydziału Dochodów Publicznych i Skarbu, które wybrakowano („wyskartowano”) 22 XII 1859.

⁴ Dekret z 20 VI 1810 r. o ustanowieniu Dyrekcji Generalnej Dóbr i Lasów Narodowych, „Dziennik Praw Księstwa Warszawskiego”, t. II, nr 19, s. 252–273; Dekret z 18 XI 1811 r. oddający Ministrowi Przychodów i Skarbu nadzór nad lasami i dobrami narodowymi, Dz. Praw KW, t. IV, nr 37, s. 5–8. W Księstwie Warszawskim obowiązywały liczne regulacje wzorowane na prawie pruskim, por. *Instrukcja dla Nadleśniczych* z 29 X 1807 r.

⁵ J. Broda, *Zarys historii gospodarstwa leśnego w Polsce*, Warszawa 1988, s. 28–29, 34–35.

w odrębną gałąź gospodarki narodowej, a to poprzez oderwanie od tradycyjnych związków z rolnictwem⁶. Ogólnie rzecz ujmując, zasady organizacyjne służby leśnej w poszczególnych państwach dość znacznie się między sobą różniły. Niejednokrotnie było też tempo wprowadzania ulepszeń organizacyjnych⁷.

2

WMK prowizorycznie utrzymało stan prawny z epoki Księstwa Warszawskiego. Zgodnie z art. 88 statutu organizacyjnego dla Senatu Rządzącego służbę leśną tworzyli: Nadleśniczy Rządowy, dwóch Kontrolerów (Lasów Skarbowych i Prywatnych) oraz pięciu strażników leśnych i kilkudziesięciu gajowych. Strażnicy pełnili służbę w obrębach leśnych (siedziby w Podłężu, Buczynie, Lipowcu, Czernichowie i Wyciążu), natomiast administracja leśna obejmowała cały Okręg Krakowski⁸. Swoje kompetencje Senat wypełniał za pośrednictwem Wydziałów: Spraw Wewnętrznych i Sprawiedliwości oraz Dochodów Publicznych i Skarbu⁹. Organem pośredniczącym był Intendent Dóbr i Lasów Narodowych¹⁰.

Pierwszym intendentem został Adam Paprocki, nadleśniczym Jan Antoni Motowidło, Kontrolerem Lasów Skarbowych Jan Szczepan Swoboda (wkrótce zastąpił

⁶ *Ibidem*. Stosowano tam bardziej elastyczne i prostsze, w porównaniu z pruskimi, metody gospodarowania, zaczerpnięte z Saksonii i Księstwa Brunszwickiego. Przy Komisjach Wojewódzkich działały oddziały dóbr i lasów. Na czele Dyrekcji Generalnej Lasów Rządowych (od 1818 r. Dyrekcja Generalna Dóbr i Lasów) stał Ludwik Plater.

⁷ *Dzieje lasów, leśnictwa i drzewnictwa w Polsce*, red. A. Żabko-Potopowicz, Warszawa 1965, s. 147.

⁸ *Urządzenie wewnętrzne Senatu Wolnego Miasta Krakowa i jego Okręgu* z 15 VII 1816, ogłoszone pismem Senatu Rząd. nr 2104 DGS, „Dziennik Rozporządzeń Rządowych WMK” (dalej: Dz. Rozp. Rząd. WMK) z 1816 r.; por. *Dzieje lasów, leśnictwa i drzewnictwa w Polsce*, *op. cit.*, s. 151–152.

⁹ Uprawnienia Wydziału Dochodów Publicznych w sprawach leśnictwa określał art. 31 statutu, w którym była mowa o sprawowaniu „administracji szczególnej”, w tym kontroli administracji dóbr narodowych oraz lasów skarbowych; *Urządzenie wewnętrzne Senatu Wolnego Miasta Krakowa i jego Okręgu*, *op. cit.* Kompetencje wydziałów utrzymano w rozporządzeniu Senatu Rząd. z 11 I 1822, nr 117 DGS, *Połączenie Wydziałów Spraw Wewnętrznych i Policji*, Dz. Rozp. Rząd. WMK z 1822 r.

¹⁰ Zob. *Budżet Rozchodów na Rok Etatowy 1826/27*, [w:] *Budżeta oryginalne Przychodów jako Rozchodów WMK i Jego Okręgu z lat 1817/18–1826/27 przez Zgromadzenie Reprezentantów uchwalone*, Archiwum Narodowe w Krakowie (dalej: ANK), zespół „Archiwum WMK” (dalej: WMK), WM 16, k. 943 (intendent pobierał 4600 złp) oraz *Budżet Rozchodów na Rok 1833/37*, [w:] *Budżeta oryginalne Przychodów jako Rozchodów WMK i Jego Okręgu z lat 1833/37–1838/41 przez Zgromadzenie Reprezentantów uchwalone*, ANK, WM 20, k. 126–127 (identyczna pensja).

go Wojciech Kobyłański¹¹. Kolejnym, wieloletnim nadleśniczym był Józef Kwasek (w 1833 r. zarabiał 2000 złp)¹² – w 1846 r. zastąpił go Albert (Wojciech) Thieriot¹³. Najliczniejszą grupę stanowili gajowi, których w 1845 r. było 50 (obręb podłęzski: 10, byczyński: 12, mętkowski: 8, lipowiecki: 9, czernichowski: 6, wyciążski: 4, wielki: 1)¹⁴. Obsady stanowisk dokonywano w miarę potrzeby (np. w 1846 r. przyjęto do pracy dwóch strażników leśnych: Kaspra Skakujskiego w Podłężu i Macieja Borczyńskiego w Mnikowie)¹⁵.

Wśród pracowników leśnych poziomem wiedzy wyróżniał się Thieriot, wcześniej radca górniczy Wielkiego Księstwa Weimarskiego¹⁶. Był on autorem prac naukowych z zakresu leśnictwa, współtwórcą krakowskiego Zachodnio-Galicyskiego Towarzystwa Leśnego (Westgalizischer Forstverein, 1850–1865)¹⁷.

Kwalifikacje wymagane od pracowników leśnictwa można odtworzyć na bazie dokumentacji z postępowań konkursowych przeprowadzonych w latach 1820–1821 i 1846¹⁸. Oprócz znajomości języka polskiego (w mowie i piśmie), od nad-

¹¹ *Lista mianowanych Urzędników w linii administracyjnej przy Senacie Rządzącym WMK i Jego Okręgu z 17 VII 1816*, ANK, WMK V-9 A, k. 48. Kancelistą przy dobrach narodowych był Jan Dominik Byryko (800 złp), którego następnie zastąpił Jakubowski. Kontrolera określono mianem Leśniczego Lasów Narodowych.

¹² Opinia o Józefie Kwasku zob. pismo Wydz. Spraw Wewnętrznych do Intendenta, Nadleśniczego i wójta gm. Balice z 25 VII 1826, nr 3632, ANK, WMK VI-20, k. 382 i 407 oraz *Wyra-chowanie Ogólne potrącić się mającego Procentu z pensyi Urzędników i Officyalistów ze Skarbu Publicznego płatnych na Fundusz Emerytalny, tudzież Milicyi Krajowej i Żandameryi z 6 XII 1833*, ANK, WMK V-152, k. 421. W 1833 r. leśniczym był Wojciech Kobyłański, strażnikami Antoni Anthony, Zygmunt Friedlein, Kazimierz Fabrycy, Wincenty Swolkień i Piotr Zaplatałski (pensje 400 złp, czyli 33 złp 10 gr mies.). Wynagrodzenie Nadleśniczego: 166 złp 20 gr mies.

¹³ *Kalendarzyk polityczny krakowski na rok 1844*, s. 55–56; *Kalendarzyk [...] na rok 1846*, s. 48. W 1845 r. Kontrolerem Lasów Prywatnych był Anthony, Kontrolerem (Leśniczym) Kobyłański. Strażników lasów rządowych było siedmiu.

¹⁴ *Etat Służby Leśnej z 9 XII 1845* (do nr 7578), WMK V-140, k. 415.

¹⁵ Zob. Obwieszczenia Rady Administracyjnej z 11 V 1846, nr 1257, „Dziennik Rządowy Wolnego Miasta Krakowa i Jego Okręgu” (dalej: Dz. Rząd. WMK), nr 59 z 20 V 1846, s. 238; z 27 V 1846, nr 2343, z 6 VI 1846, nr 66–67, s. 266.

¹⁶ Rozporządzenie Senatu Rządz. z 27 I 1846, nr 403 DGS, Dz. Rząd WMK, z 11 II 1846, nr 15–18, s. 60–61 (ogłoszenie konkursu na nadleśniczego).

¹⁷ Zob. A. Thieriot, *Poradnik dla dziedziców i gospodarzy lasów czyli krótki zbiór najgłówniejszych prawideł urzędzenia i użytkowania lasów w guberniach zachodnich*, Wilno 1845. Członkami Towarzystwa byli Polacy i Niemcy, właściciele ziemscy oraz pracownicy leśnictwa. Przedmiotem obrad była problematyka leśna, wydawano też specjalistyczne roczniki. *Dzieje lasów, leśnictwa i drzewnictwa w Polsce, op. cit.*, s. 151, 207, 724–725.

¹⁸ Zob. Obwieszczenia Wydziału Dochodów Publicznych: z 12 IV 1820, nr 1379, Dz. Rząd. WMK z 6 V 1820, nr 16, s. 66; z 1 VI 1821, nr 1745, Dz. Rząd. WMK z 9 VI 1821, nr 19, s. 74; Uchwały Senatu Rządz. z 28 IV 1820, nr 610 oraz z 22 V 1821, nr 1754.

leśniczego wymagano wykształcenia w zakresie leśnictwa („kurs nauk leśnych”), odbycia praktyki urzędniczej („praktyka administracyjna, w lasach prywatnych bądź rządowych”) oraz znajomości miernictwa. Kandydaci dołączali życiorys („opis biegu życia”) oraz świadectwo lojalności („dobra konduita”), wystawione przez właściwy urząd. „Na zabezpieczenie defektów i szkód” wpłacano kaucję 2000 złp¹⁹. Egzamin przed komisją rządową miał charakter ustny; jego pomyślne odbycie skutkowało uzyskaniem posady, z obowiązkowym złożeniem „przysięgi na wierność rządowi”²⁰.

W trakcie kwerendy archiwalnej nie udało się odnaleźć instrukcji dla nadleśniczego, jak też potwierdzić stosowania w praktyce pruskiej instrukcji z 1807 r. Potwierdzono jedynie, że w 1843 r. Senat wydał instrukcję dla Kasy Leśnej, w reakcji na liczne nieprawidłowości w jej działalności („superata na kilkadziesiąt tys. złp; niedbałe i nieakuratne utrzymywanie rachunkowości”). Jej urzędnicy mieli zapewniać „rękojmię grosza publicznego”, a także prowadzić „Dziennik Kasy Lasowej”, w którym zapisywali dochody i wydatki. Sporządzanie comiesięcznych raportów o stanie kasy należało do obowiązków nadleśniczego²¹; jemu też powierzono przekazywanie dochodów z lasów do Kasy Głównej, z pozostawieniem w Kasie Leśnej 1000 złp na tzw. fundusz żelazny²².

Służbę leśną finansowano z budżetów ogólnokrajowych. W pierwszym z nich (nadany przez Komisję Organizacyjną w 1816 r.) zapisano 8920 złp, co było kwotą stosunkowo niewielką, biorąc pod uwagę całość wydatków (625 000 złp)²³. Pensje urzędników leśnictwa były jednak wówczas – w 1816 r. – atrakcyjne: intendent dostawał 3000 złp (niedługo potem 4000 złp), nadleśniczy 1000 złp (oraz grunt

¹⁹ Zwycięzca konkursu otrzymywał roczną pensję 4000 złp, zakwaterowanie („bezpłatny dom”) w Byczynie, grunty orne (pow. 25 mórg) i łąki (pow. 5 mórg), opał (80 korców węgla, 4 sągi drewna, za 176 złp) oraz bezpłatne środki pisarskie („materialia kancelaryjne”).

²⁰ Pismo Rady Administracyjnej do Prezydium Rady Administracyjnej z 1 VII 1846, nr 3035, ANK, WMK III-43, k. 475–476. Dyrektor Rady termin jej złożenia wyznaczył na 23 XI 1846, o godzinie 13:00. Zob. notatka referenta Prezydium Rady, *ibidem*, k. 476.

²¹ Pismo Wydziału Dochodów Publicznych do Senatu Rządów z 30 I 1843, nr 6466, WMK V-140, k. 423–424. Do instrukcji dołączono dwa schematy, pomocne w prowadzeniu rachunków. Strażnicy leśni mieli składać wykazy sprzedanego bądź wydanego drewna.

²² Pismo Senatu Rządów do Wydziału Dochodów Publicznych, Biura Rachuby i Kasy Głównej z 1 XII 1843, nr 6356, WMK V-140, k. 423–424.

²³ Uchwała Komisji Organizacyjnej z 14 VI 1816 (do nr 2106), za: *Zatwierdzenie Budżetu Rozchodów z epoki od 1 VI 1816 do 1 VII 1817*, [w:] *Budżet Przychodów i Rozchodów Miasta Wolnego Krakowa i Jego Okręgu na Rok 1816/1817 przez Wysoką Komisję Organizacyjną ustanowioną*, ANK, WM 15, k. 200, 209–210. Na potrzeby Senatu przeznaczono 137 000 złp, Wydziału Spraw Wewnętrznych: 133 000 złp, Wydziału Dochodów Publicznych: 63 000 złp, Wydziału Policji: 88 000 złp.

o pow. jednej włóki), leśniczy 600 złp (wraz z gruntem), strażnik 400 złp (oraz 0,5 włóki gruntu), za to gajowy wyraźnie mniej, bo jedynie 24 złp²⁴. Wszystkim im przysługiwało mieszkanie służbowe, opał (węgiel kamienny i drewno), zwrot kosztów podróży służbowych itp.²⁵ W ustawie na 1817/1818 pensję gajowych podwyższono do 60 złp, a dla adiunkta ustanowionego przy intendencji zapisano 1600 złp (razem: 11 600 złp)²⁶. W budżecie na lata 1820/1821 wynagrodzenie nadleśniczego zwiększono do 1200 złp, intendenta do 4600 złp, adiunkta do 1800 złp, kancelisty do 1000 złp²⁷. Ustalenie wydatków leśnictwa po 1833 r. jest utrudnione, jako że umieszczano je wraz z kwotami przeznaczonymi na potrzeby „administracji dóbr, kopalń i lasów narodowych oraz przychodów niestałych”²⁸.

Szczegóły dotyczące prac okołobudżetowych można prześledzić na bazie materiałów z lat 1844–1847. Etaty służby leśnej, w granicach budżetu krajowego, układał nadleśniczy, a następnie, za pośrednictwem Wydziału Dochodów Publicznych, przedkładał je do aprobaty Senatowi²⁹. Początkowo składały się one z trzech tytułów (pensje, deputaty, przykupno)³⁰, następnie z dwóch („Personale Służby Le-

²⁴ Uchwała Komisji Organizacyjnej z 14 VI 1816. Ponieważ strażników było czterech, łącznie wypłacano 1600 złp, natomiast trzydziestu gajowym wypłacano łącznie 720 złp. Z budżetu finansowano też wydatki Intendencji Dochodów i Lasów Narodowych (koszty biura i podróży służbowych: 1000 złp, kancelista: 800 złp). Utrzymanie kancelarii nadleśniczego kosztowało 200 złp rocznie. Zob. pismo Wydziału Dochodów Publicznych do Senatu Rząd. z 9 I 1844, nr 6946, WMK V-140, k. 421, w którym uskarżano się, że Komisja Organizacyjna „oznaczyła szczerpłą pensję w pieniądzach dla straży leśnej”.

²⁵ Oraz wspomniane grunty o pow. 0,5–1 włóki, w tym grunt deputatowy dla nadleśniczego (pow. 14,4 ha pola ornego i 2,9 ha łąki), strażników (2,9 ha pola i 5,8 ha łąki). *Dzieje lasów, leśnictwa i drzewnictwa w Polsce, op. cit.*, s. 151.

²⁶ *Budżet na Rok 1817/1818 co do Rozchodu*, ANK, WMK II-3, k. 212–213. Budżet Wydziału Dochodów Publicznych wyniósł 61 044 złp, łączne wydatki: 1 179 363 złp, przychody: 1 238 289 złp 12 gr.

²⁷ *Budżet Rozchodów na rok 1820/1821*, WM 16, k. 297–298. Strażników było pięciu gajowych czterdziestu jeden. W *Budżecie Rozchodów na rok 1822/1823* liczbę gajowych zredukowano do dwudziestu, ale wynagrodzenia pozostały niezmienione, za wyjątkiem gajowych (80 złp rocznie); *ibidem*, k. 781.

²⁸ *Budżet Rozchodów na Rok 1833/37*, WM 20, k. 160–161, 170–171. W budżecie na lata 1833/1838 (Tytuł XI) na „administrację Lasów Narodowych, wyręb, wywóz i inne wydatki planu ekonomicznego” przeznaczono 18 812 złp (w 1827/1828 – 6820 złp), cały tytuł zamknął się w kwocie 125 702 złp (w 1827/1828 – 37 446 złp).

²⁹ Zob. pisma Nadleśniczego do Wydziału Dochodów Publicznych: z 23 XII 1843, nr 235, ANK, WMK V-140, k. 421 (etat w 1844 r.: 14 979 złp 17 gr); z 16 XII 1846, nr 421, *ibidem*, k. 409 (etat w 1847 r.). Od marca 1846 r. etaty zatwierdzała Rada Administracyjna.

³⁰ *Projekt do Etatu Wydatków na Rok 1844 dla Służby Leśnej to jest na Pensje, Deputaty i Akcydensa z powtórzeniem Etatu z lat poprzednich* z 23 XII 1843, WMK V-140, k. 427–429. Senat zatwierdził etat decyzyjną z 12 I 1844, nr 189 DGS. Oprócz nadleśniczego w służbie w obrębach

śnej”, w tym wynagrodzenie i dodatki służbowe; inne wydatki)³¹. Pod względem rachunkowym etaty kontrolowało Biuro Rachuby (następnie Buchalteria Tymczasowa)³². Wydatki na 1846 r. wyniosły 17 121 złp 23 gr (z opałem: 19 206 złp 5 gr)³³. Kolejny etat sporządzono w 1847 r.³⁴

Analiza wpływów z gospodarki leśnej przekonuje, że były one dla finansów Wolnego Miasta niezbyt znaczące: w latach 1821/1822 lasy skarbowe przyniosły 12 491 złp, „w przecięciu czteroletnim”³⁵. W budżecie na 1826/1827 była to kwota 16 747 złp. W kolejnych dwóch dekadach sytuacja nie uległa poprawie: w budżecie na lata 1833/1837 czteroletnie zyski z lasów zaplanowano na 55 650 złp (cały budżet dochodów: 1 775 766 złp), na lata 1838/1841 zapisano 46 778 złp, na lata 1845/1846 – 40 492 złp (budżet: 2 231 313 złp)³⁶. W przekroju czasowym

---

pozostawało pięciu strażników i jeden leśniczy (Mętków), pięćdziesięciu dwóch gajowych (w tym dwóch bezpłatnych, w Wyciążu i Dąbiu, którym zwracano tylko koszt opału) oraz Kontroler Lasów Prywatnych. W tytule „C” 300 złp przeznaczono na zakup nasion. Łączny budżet: 15 011 złp (po korekcie Biura Rachuby z 30 XII 1843).

³¹ *Etat Służby Leśnej z 9 XII 1845* (do nr 7578), WMK V-140, k. 415. Dodatkami były: opał, węgiel, materiały biurowe. Tytuł II obejmował koszty administracji opałowej (3302 złp 28 gr), spław węgla dla służby leśnej (99 złp), materiały piśmienne (163 złp 24 gr), razem – 3564 złp. Budżet określono mianem „Etatu płacy, emolumentów i wydatków na utrzymanie służby leśnej”.

³² Pismo Rady Administracyjnej do Wydziału Dochodów Publicznych, Kasy Głównej i Biura Rachuby z 7 I 1847 (do nr 90), WMK V-140, k. 443; Pismo Wydz. Dochodów Publicznych do Biura Rachuby z 18 XII 1846, nr 7530, *ibidem*, k. 409; Pismo Biura Rachuby do Wydz. Dochodów Publicznych z 29 XII 1846 (do nr 7530), *ibidem*; Pismo Wydz. Dochodów Publicznych do Senatu Rząd. z 1 I 1845 (do nr 6489), *ibidem*, k. 419–420. Dokumentacja dot. etatu na 1844: Pismo Biura Rachuby do Wydz. Dochodów Publicznych z 2 I 1844, nr 189, *ibidem*, k. 421–422, 431; Pismo Wydz. Dochodów Publicznych do Senatu Rząd. z 9 I 1844, nr 6946, *ibidem*. W etacie wykreślono m.in. 300 złp na zakup „pił do przyrzynania drewna na sięgi rąbanego”.

³³ *Etat Służby Leśnej z 9 XII 1845* (do nr 7578), WMK V-140, k. 415; Pismo Wydz. Dochodów Publicznych do Senatu Rząd. z 14 I 1845 (do nr 302), *ibidem*, k. 417; Pismo Senatu do Biura Rachuby z 17 I 1845, nr 80, *ibidem*, k. 417–418 (zatwierdzenie etatu). Odtąd nadleśniczy zarabiał 4000 złp (wzrost o 1000 złp), Kontroler Lasów Prywatnych: 1500, strażnicy: 400–500, gajowi: 80–100 (łącznie 13 557 złp).

³⁴ Szerzej zob. Pismo Rady Administracyjnej do Wydz. Dochodów Publicznych, Kasy Głównej i Biura Rachuby z 7 I 1847, WMK V-140, k. 443.

³⁵ Ustawa z 9 I 1821 Budżet na r. 1821/1822, ogłoszona pismem Senatu Rząd. nr 183 DGS, Dz. Rozp. Rząd. WMK z 1821 r. Łączną intratę z dóbr narodowych (Tytuł III) zaplanowano na 309 560 złp.

³⁶ *Budżet Przychodów na Rok Etatowy 1826/27*, WM 16, k. 929; *Budżet Przychodów na Rok 1833/37*, WM 20, k. 108; *Budżet Przychodu na Rok 1838/41 czyli na czas od dnia 1 Czerwca 1838 do ostatniego Grudnia 1841*, *ibidem*, k. 488–489; *Budżet przychodu inicjowany przez Senat Rządzący na Zgromadzenie Reprezentantów w 1844 roku*, WM 21, k. 329. Dochody obliczano głównie na podstawie planów ekonomicznych.

1 VI 1837 – 31 XII 1843 lasy rządowe przyniosły Skarbowi Publicznemu dochód 293 211 złp 27 gr.³⁷

3

Powierzchnia lasów rządowych (skarbowych) liczyła 12,9 tys. ha, czyli ok. 13 % powierzchni WMK. Zarazem było to ok. 43 % wszystkich lasów w kraju; pozostałe 57 %, czyli ok. 17 tys. ha, stanowiły lasy prywatne³⁸. Można dodać, że według miar stosowanych przed 1 VI 1836 r. lasy państwowe liczyły 44 522 mórg magdeburskich i 76 prętów powierzchni³⁹.

Szczegółowych danych w kwestii lasów prywatnych dostarczają wyniki pomiarów przeprowadzonych w latach 1840–1845. Całkowita powierzchnia wynosiła 30 003 mórg i 410 prętów⁴⁰. W dystrykcie mogińskim lasy znajdowały się Krzysztoforzycach, Pleszowie, Kocmyrzowie, Czulicach, Krzesławicach, Branicach-Wiklu, Kościelnikach i Dojazdowie (w 1845 r. także w Ruszczy, Karniowie i Łuczanowicach). Dane dla pozostałych dystryktów: a) dystrykt balicki: Balice, Aleksandrowice i Karniowice, a w obrębie „Państwa Tenczyńskiego” Potockich również Kościelniki, Rząska i obręb Kopce; b) dystrykt trzebiński: Kościelec, a w „Państwie Tenczyńskim”: Myślachowice, Młoszowa, Płaza, Bołęcin, Pogorzyce, Trzebinia i Płoki; c) dystrykt czernichowski: Ściejowice, Pogorzyce (w 1845 r. także Rusocice); d) dystrykt alwernijski: Poręba, Sanka Południowa, Sanka Północna, Brodła-Mirów („Państwo Tenczyńskie”); e) dystrykt krzeszowicki: Tenczynek, Lgota, Pisary i Radwanowice („Państwo Tenczyńskie”, a także lasek szczepanowski); f) dystrykt lisiecki: Wola Justowska; g) dystrykt chrzanowski: Bobrek (las dolny

³⁷ W. Kopff, *Zdanie sprawy o stanie i położeniu Kraju WMK i Jego Okręgu w Zgromadzeniu Reprezentantów w 1844 r. przez Senatora do tegoż Zgromadzenia delegowanego*, dodatek do Dz. Praw WMK z 1844 r., s. 47–48. Po potrąceniu wydatków w Skarbie Publicznym pozostało z tego 188 640 złp 4 gr.

³⁸ J. Broda, *Historia leśnictwa w Polsce*, op. cit., s. 25. WMK miało powierzchnię ok. 1150 km² (20 i 7/8 mili²). Lasy obejmowały ok. 30 % powierzchni WMK (30 tys. ha).

³⁹ Dobra jaworznicke liczyły 31 671 mórg magdeburskich 140 prętów (80 km²), lipowieckie: 10 400 mórg (26 km²), czernichowskie: 1997 mórg 20 prętów (5 km²), wyciążskie: 273 mórg 96 prętów (0,697 km²), bronowickie: 180 mórg (0,46 km²); zob. *Wykaz rozległości Lasów w Dobrach Narodowych w Okręgu Wolnego Miasta Krakowa znajdujących się*, WM 15, k. 331. 1 mórg magdeburski = 2,553 km² (I. Ihnatowicz, *Vademecum do badań nad historią XIX i XX wieku*, t. 1, Warszawa 1967, s. 38–39). Thieriot podał, że lasy państwowe zajmowały 16 tys. mórg dolnoaustriackich (jochów), czyli 13 tys. ha (*Mittheilungen uber die Waldverhältnisse im Grossherzogthume Krakau*, „Jahreschrift des Westgalizischen Forst-Vereins”, nr 3/1853 s. 60–67).

⁴⁰ W. Kopff, *Zdanie sprawy o stanie i położeniu Kraju WMK i Jego Okręgu...*, op. cit. s. 41–42. Można dodać, że w latach 1840–1843 w Okręgu Krakowskim nowożeńcy posadzili, zgodnie z wymogiem patentu cesarskiego, 18 808 drzewek.

i górny), Chrzanów; h) dystrykt jaworznicki: brak. Najczęściej występowały dęby i sosny, rzadziej lipy, brzozy, buki i świerki⁴¹.

Pracy Thieriota zawdzięczamy informacje o tzw. lasach instytucjonalnych, należących do kościołów i klasztorów. Zgodnie z tym Karmelitanie z Czernej korzystali z lasów o pow. 1100 mórg, Karmelitanie z Bielan – 250 mórg, Cystersi z Mogiły – 120 mórg, Kanonicy regularni na Kazimierzu – 960 mórg, Norbertanki ze Zwierzynca – 800 mórg, Franciszkańki przy kościele św. Andrzeja – 400 mórg⁴².

Nadzór nad lasami prywatnymi sprawował Kontroler Lasów Prywatnych, działający w granicach instrukcji z 1842 r., wydanej w związku z licznymi „dewastacjami leśnymi”. Kontroler interesował się tzw. porządkiem leśnym, ustalał kolejność wyrobów, wraz z nadleśniczym (od którego odbierał polecenia służbowe) przeprowadzał wizytacje oraz „czynności kommisoryjne”. Spoczywały na nim również obowiązki sprawozdawcze (zdawanie „raportów periodycznych” dla Wydziału Spraw Wewnętrznych co najmniej raz w roku, w oparciu o meldunki Komisarzy Dystryktowych). Mógł występować do rządu o wydanie „stanowczych poleceń”, mających zapewnić „środki odpowiednie gospodarstwu leśnemu”⁴³. Pierwszym Kontrolerem został Antoni Anthony⁴⁴, który przed objęciem stanowiska wniósł opłatę stemplową (60 złp) oraz złożył przysięgę⁴⁵. Siedzibą kontrolera było Jaworzno⁴⁶. Należy dodać, że właściciele lasów powoływali zarządców kompleksów

⁴¹ Wykaz z *Rapportów Komisarzy Dystryktowych uformowany, lasy ulegające pomiarom* z 1 VI 1842, WMK VI-27, k. 247–248; *Wykaz Lasów Prywatnych w Okręgu Wolnego Miasta Krakowa exystujących w Roku 1845 sporządzony* z 6 V 1845, WMK VI-22, k. 7–17. Drugi wykaz sporządził Kontroler Lasów Prywatnych; zawierał on dane o sytuacji w lasach – ilości wrębów, glebie, gatunkach drzew i chrustu, wzroście drzew, zaprowadzeniu kultury leśnej – oraz adnotacje (uwagi ekonomii leśnej, zamknięcie lasu rowami itp.). Rozległość lasów podawano w miarach wiedeńskich, holenderskich i pruskich.

⁴² A. Thieriot, *Mittheilungen...*, *op. cit.*, s. 64–65. Lasy należały też do szpitala św. Łazarza (200 mórg) oraz domu kapitulnego (230 mórg). Łączna powierzchnia: 4204 mórg.

⁴³ Rozporządzenie Senatu Rząd. z 1 VI 1842 nr 2767 Instrukcja dla Kontrolera Leśnego, WMK VI-27, k. 243–244 (art. 1–6). Nadzór miały ułatwiać 24 mapy lasowe. Pismo Senatu Rząd. do Wydz. Dochodów Publicznych, Wydz. Spraw Wewnętrznych i Dyrekcji Policji z 1 VI 1842 nr 2767, *ibidem*, k. 241 na temat obowiązku przestrzegania instrukcji. „Stanowcze polecenia” dotyczyły przestrzegania przepisów o „porządku wewnętrznego pielęgnowania lasów” (patent z 1807 r.), zagospodarowania („zapuszczania”) nieużytków leśnych itp.

⁴⁴ Obwieszczenie Senatu Rząd. z 11 VI 1842, nr 1790, WMK VI-27, k. 255. Wcześniej Anthony był strażnikiem leśnym – pensję pobierał od 1 VII 1842 (z czego 1/12 wynagrodzenia przypadła na fundusz emerytalny).

⁴⁵ Pismo Senatu Rząd. do Wydz. Dochodów Publicznych, Wydz. Spraw Wewnętrznych, Biura Rachuby, Komisji Emerytalnej, Dyrekcji Policji i Nadleśniczego z 10 VI 1842, nr 2438, WMK VI-27, k. 255–256. W jego miejsce strażnikiem został Aleksy Penot.

⁴⁶ W. Kopff, *Zdanie sprawy o stanie i położeniu Kraju WMK i Jego Okręgu...*, *op. cit.*, s. 67.

leśnych na własny koszt i własną odpowiedzialność. Wszelako, rząd wymagał od nich odpowiednich kwalifikacji oraz uczciwości, którą zapewnić miało uroczyste ślubowanie (złożył je np. Józef Drester, administrator lasu bobreckiego, zatrudniony w miejsce Antoniego Majewskiego)⁴⁷. W treści przysięgi zwraca uwagę jej religijny charakter⁴⁸. W przypadku rażącego naruszania prawa rząd mógł wprowadzić w majątkach leśnych zarząd przymusowy⁴⁹.

Działalność służby leśnej w powyższym kształcie organizacyjnym trwała do końca lat czterdziestych XIX w. W latach 1847–1848 rozpoczęto scalanie administracji zlikwidowanej Rzeczypospolitej Krakowskiej z instytucjami austriackimi⁵⁰. Zarząd nad dobrami (ekonomiami) skarbowymi, w tym nad lasami rządowymi, przejęły mające austriacki rodowód urzędy ekonomiczne („urzędy gospodarcze”) z siedzibą w Prądniku, Czernichowie, Lipowcu i Jaworznie⁵¹. Rada Administracyjna przekazała Administracji Okręgowej Kameralnej komplet dokumentów potwierdzających sytuację ekonomiczną m.in. lasów skarbowych⁵². Zakres i formy działalności służby leśnej nie uległy początkowo większym zmianom, o czym świadczą np. raporty nadleśniczego w przedmiocie sprzedaży drewna z ekonomii

⁴⁷ Pismo Komisarza Dystryktowego w Chrzanowie do Wydz. Spraw Wewnętrznych z 7 VII 1844, WMK VI-22, k. 201; Postanowienie Wydz. Spraw Wewnętrznych z 16 X 1844 nr 8648 (nominacja dla Drestera). Z wnioskiem o nominację wystąpiło dominium w Bobrku.

⁴⁸ „Ja [...], przysięgam Panu Bogu Wszechmogącemu, iż będąc powołany postanowieniem Wydziału Spraw Wewnętrznych z dnia [...] na Administratora [...] obowiązki te według udzielonej mi Instrukcji sumiennie wypełniać będę. Tak mi Panie Boże dopomóż i niewinna męka Syna Jego! Amen”; *Protokół odebrania przysięgi od p. Józefa Drester na Administratora Lasów Bobreckich powołanego* z 6 XI 1845, WMK VI-22, k. 205–206. Wejście w obowiązki nastąpiło w obecności gromad wiejskich.

⁴⁹ Stało się tak w „Państwie Bobreckim”, w związku z naruszaniem planów ekonomicznych. Pismo pełnomocnika hr. Kazimierza Potulickiego do Wydz. Spraw Wewnętrznych z 8 XI 1846, WMK VI-27, k. 207–208; pismo Nadleśniczego do Wydz. Spraw Wewnętrznych z 1 VIII 1846, nr 163, *ibidem*, k. 223–224, 353. Wydział ustanowił „administrację urzędową” (zarządca A. Schreiber).

⁵⁰ O zmianach w administracji zob. M. Mataniak, *Rada Administracyjna Miasta Krakowa i Jego Okręgu. Z dziejów XIX-wiecznej administracji krakowskiej*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2011, t. XIV, s. 145–155.

⁵¹ W. Kopff, *Wspomnienia z ostatnich lat Rzeczypospolitej Krakowskiej*, „Biblioteka Krakowska” 1906, nr 31, s. 103.

⁵² Zob. pisma Rady Administracyjnej do Wydz. Dochodów Publicznych i Administracji Okręgowej Kameralnej z 27 IX 1847, nr 5320, WMK V-124, k. 883–885 oraz do Wydz. Dochodów Publicznych z 21 VI 1847, nr 3330, *ibidem*. Rada wykonała polecenie Komisarza Nadwornego z 9 VI 1847, nr 158 (*ibidem*, k. 886–887). Przekazana dokumentacja obejmowała mapy, wykazy, tabele statystyczne, rejestry itp.

rządowych⁵³. Decydująca rola urzędów austriackich stała się wyraźniejsza dopiero po 1848 r.⁵⁴ Warto dodać, że w tym samym roku, w celu podniesienia poziomu fachowości leśników, Austriacy wprowadzili egzaminy rządowe dla gospodarzy leśnych, które zarządzało Ministerstwo Rolnictwa, Górnictwa i Leśnictwa. Wymagania dla kandydatów określono w odrębnej ustawie⁵⁵. Pierwszy skład komisji egzaminacyjnej ministerstwo ogłosiło w 1851 r.⁵⁶ W 1849 r. zmieniono rotę przysięgi, wykonywanej przez leśników przed właściciwą „zwierzchnością polityczną”⁵⁷. W 1852 r. rząd w Wiedniu ogłosił nową ustawę leśną, która wyrugowała regulacje z czasów Rzeczypospolitej Krakowskiej⁵⁸.

4

Poniżej omówione zostaną sposoby zwalczania przestępstw leśnych, zapobiegania pożarom oraz innym zjawiskom groźnym dla substancji leśnej. W pierwszej kolejności należy zwrócić uwagę na najpowszechniejszy i najdotkliwszy dla lasów proceder, czyli rabunkową wycinkę drzew. Dopuszczali się jej zarówno prywatni właściciele lasów, jak też uboga ludność wiejska, potrzebująca opału na zimę, materiału budulcowego itp. Masowa i rabunkowa eksploatacja lasów, również w granicach lasów państwowych, była wynikiem rosnącego zapotrzebowania na drewno

⁵³ Pismo Nadleśniczego do Wydz. Spraw Wewnętrznych z 15 VII 1847, nr 312, WMK VI-27, k. 373. W raportach zamieszczano m.in. informacje o planowanych działaniach administracji leśnej.

⁵⁴ O organizacji i zadaniach służby leśnej w Galicji zob. J. Broda, *Zarys historii gospodarstwa leśnego w Polsce*, op. cit., s. 33–34, 37–39, 41–43, 49–50.

⁵⁵ Wnioski składano w urzędach leśnych bądź w Namiestnictwie (Prezydium Krajowe) we Lwowie. Zob. Obwieszczenie Rady Administracyjnej z 21 VI 1851, nr 7835, Dz. Rząd. MK z 2 VII 1851, nr 98–99, s. 389–393 oraz Rozporządzenie Prezydium Krajowego z 17 IV 1851, nr 3188, *ibidem*, s. 389–393.

⁵⁶ Obwieszczenie Rady Administracyjnej z 10 XI 1851, nr 14, s. 453, Dz. Rząd. MK z 17 XI 1851, nr 213, s. 817–818; Rozporządzenie Ministerstwa Rolnictwa, Górnictwa i Leśnictwa z 12 X 1851, nr 14, s. 157; Reskrypt Komisji Gubernialnej z 5 XI 1851, nr 14, s. 475, 501. W komisji dla Galicji znaleźli się Albert Thieriot, Piotr Gross, Ignacy Jakesch, Antoni Schwestek i Jan Rechak.

⁵⁷ Obwieszczenie Gubernatora Galicji z 14 I 1849, nr 2966, Dz. Rząd. MK z 19 II 1849, nr 49–50, s. 193–194; *Formuła przysięgi*, *ibidem*, s. 195. Leśnicy Okręgu Krakowskiego przysięgę składali przed Radą Administracyjną.

⁵⁸ Patent z 3 XII 1852 *Ustawa lasowa*, [w:] *Zbiór ustaw i rozporządzeń administracyjnych w Królestwie Galicji i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim obowiązujących*, zebrał i wydał J.R. Kasperek, t. II, Lwów 1884, s. 1034–1068 (a także w: *Zbiór ustaw i rozporządzeń dotyczących się ochrony lasów i polowania*, Lwów 1875, s. 1–39). Zob. też J. Broda, *Historia leśnictwa w Polsce*, op. cit., s. 34–35, 48–50; *Dzieje lasów, leśnictwa i drzewnictwa w Polsce*, op. cit., s. 150–152.

w warunkach rozwijającej się gospodarki kapitalistycznej, która, w pierwszej poł. XIX w. zawierała, obok elementów liberalnych i wolnokonkurencyjnych, pewne pozostałości epoki feudalnej⁵⁹. Można powiedzieć, że eksploatacja lasów była podporządkowana wymogom dynamicznego rozwoju gospodarczego. Decyzje zapobiegające rabunkowemu wyrębowi podejmowano zazwyczaj w sytuacji zagrożenia utraty części użytków pochodzących z lasów⁶⁰.

Można zatem uznać, że podejmowane przez Senat działania polegały na sprawowaniu policji administracyjnej (czynności spostrzegawcze, zapobiegawcze i ochraniające) oraz policji sądowej – tej w razie popełnienia przestępstwa⁶¹. Masowemu wyrębowi lasów, wbrew limitom określonym w tzw. planach gospodarczych, zapobiegać miały liczne regulacje, np. rozporządzenie z 1830 r. Na jego podstawie ściganiem „defraudacji leśnych” zajmował się nadleśniczy oraz wójtowie (od 1839 r. Komisarze Dystryktowi), wydający wyroki w I instancji⁶². Orzeczone kary przypadały na fundusz policyjny⁶³. Konsekwencją kradzieży drewna (np. w Ciężkowicach, Luszowicach i Byczynie) było występowanie strażników leśnych o odpisanie jego wartości z rachunków przychodów leśnych⁶⁴, natomiast Wydział Dochodów Publicznych żądał od nadleśniczego wskazania powodów niedbalstwa w nadzorze⁶⁵.

Należy zaznaczyć, że kompleksowego uregulowania doczekało się jedynie zwalczanie defraudacji w lasach prywatnych, czego dotyczył patent cesarza Józefa II

⁵⁹ J. Broda, *Historia leśnictwa w Polsce*, op. cit., s. 20–21.

⁶⁰ P. Paschalis-Jakubowicz, *Lasy i leśnictwo świata*, Warszawa 2015, s. 88–89.

⁶¹ Policja sądowa nastawiona była na wykrycie przestępcy i wydanie go właściwej władzy karnej, o ile ukaranie sprawcy nie leżało w kompetencjach władzy policyjnej; S. Płaza, *Starostwa galicyjskie 1868–1918*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Prawnicze” 1982, z. 97, DCXXV, s. 165.

⁶² Rozporządzenie Senatu Rząd. z 10 XII 1830, nr 7365 DGS względem wyrokowania w sprawach defraudacyjnych leśnych, Dz. Rząd. WMK z 26 II 1831, nr 7, s. 25–26; Rozporządzenie Senatu Rząd. z 13 VIII 1828, nr 5628 DGS, Dz. Rząd. WMK nr 33 z 1828. Apelacje od wyroków wójtów wnosili też strażnicy leśni (we współpracy z gajowymi); sprawy dotyczyły naruszenia „słusznych interesów skarbowych”.

⁶³ Rozporządzenie Senatu Rząd. z 4 I 1831, nr 7477 DGS, Dz. Rząd. WMK z 5 II 1831, nr 4, s. 13–14. Wójtom polecono ściśle odróżnianie kar od rekompensat za straty spowodowane kradzieżami leśnymi.

⁶⁴ Pismo strażnika lasów rządowych do Wydz. Dochodów Publicznych z 27 X 1846, nr 56, WMK VII-2, k. 1045. Kradzieży drewna o wartości 22 złp 14 gr dopuścili się: młynarz Józef Ryszka, Jan Głowacz i Mateusz Kania.

⁶⁵ Pismo Wydz. Dochodów Publicznych do Nadleśniczego z 4 XI 1846, nr 6681, WMK VII-2, k. 1045.

z 1782 r.⁶⁶, zgodnie z którym wszystkie lasy winny być pomierzone i podzielone na roczne zręby. Zakazywano „wycinania lasów bez trzymania się porządku porębów”, ponieważ groziło to „zupelnym ogołoceniem Kraju z lasów”, a sama wycinka była dozwolona w ilościach nieprzekraczających rocznego przyrostu. Poza tym zabroniono marnowania młodych drzew na gradzenie płotów, podkrzesywania drzew, wypasania owiec i kóz w lasach itp. Kary wprowadzone za wykroczenia leśne były niewystarczające i nie zapewniały skutecznej ochrony obszarów leśnych⁶⁷.

Regulację z 1807 r. notorycznie łamano, mimo zapewnień właścicieli, że jest inaczej⁶⁸. Bezprawnego wycięcia drzew nad Wisłą, nieopodal zabudowań klasztornych, dopuściły się Norbertanki ze Zwierzyńca⁶⁹, właściciel lasu w Bobrku wyrębał zaś drzewa na podstawie nieaktualnego „planu ekonomicznego”⁷⁰. O nadużyciach informowano posłów do Zgromadzenia Reprezentantów WMK, w drodze „zdań sprawy o stanie Kraju”⁷¹. Można stwierdzić, że problematyka leśna budziła wśród parlamentarzystów spore zainteresowanie; obawiali się oni „całkowitego wyniszczenia lasów” jako rezultatu ich masowej wycinki⁷².

⁶⁶ Na obszarach włączonych do Austrii po III rozbiore patent obowiązywał od 1807 r. (także w Księstwie Warszawskim). Jego zasady przypomniał Senat Rząd. w obwieszczeniu z 4 IV 1820, nr 999 DGS, Dz. Rząd. WMK z 15 IV 1820, nr 13, s. 49–55. Tekst pierwotny w: *Uniwersał z 20 IX 1782, zawierający w sobie przepisy lassowe* („Pilleriana” z 1782 r.).

⁶⁷ J. Broda, *Historia leśnictwa w Polsce, op. cit.*, s. 34, 49–50; *Dzieje lasów, leśnictwa i drzewnictwa w Polsce, op. cit.*, s. 143–144. Patent, zwany „Porządkiem leśnym dla Galicji Zachodniej”, uzupełniono dekretemi z lat 1812 i 1815. Wśród rozdziałów były: *Ukaranie excessów leśnych; Następujące przestępstwa jak najsurowiej zakazane; Zakazy względem kóz i owiec; Przepisują się kary na gwałcicieli lasów*.

⁶⁸ Zob. pismo pełnomocnika hr. Kazimierza Potulickiego do Wydz. Spraw Wewnętrznych z 8 XI 1846, WMK VI-27, k. 207–208; pismo Nadleśniczego do Wydz. Spraw Wewnętrznych z 1 VIII 1846, nr 163, *ibidem*, k. 223–224 i 353.

⁶⁹ Pismo Nadleśniczego do Rady Administracyjnej z 26 II 1852, nr 128 (do nr 2913), „Dziennik Podawczy c.k. Rady Administracyjnej Okręgu Krakowskiego, WMK V-517, k. 513. Odpowiedź Rady Administracyjnej dla Nadleśniczego i Rady Miejskiej z 2 III 1852. Nadleśniczy stwierdził „naruszenie porządku leśnego”.

⁷⁰ Pismo Nadleśniczego do Wydz. Spraw Wewnętrznych z 15 VII 1847, nr 312, WMK VI-27, k. 373. Chociaż właściciel nie przestrzegał przepisów o cechowaniu lasów, nadleśniczy stan drzewostanu w „Państwie Bobreckim” uznał za zadowalający („nie stwierdzono w ostatnim czasie robactwa”). Nadleśniczy wysłuchał wyjaśnień dyrektora ekonomii bobreckiej (Miszewski), wedle którego skarga („donos”) do Kontrolera Lasów Prywatnych była dziełem „oficjalistów bobreckich, nieżyczliwych wobec swego pryncypała”.

⁷¹ Zob. W. Kopff, *Zdanie sprawy o stanie i położeniu Kraju WMK i Jego Okręgu...*, *op. cit.*, s. 41–42.

⁷² Protokół 14 posiedzenia Zgromadzenia Reprezentantów z 3 I 1825, „Dyariusz Czynności Seymu Rzeczypospolitey Krakowskiej r. 1824”, WMK II-31, k. 286–287; „Gazeta Krakowska” nr 8 z 26 I 1825. Dyskusja toczyła się wokół sprawozdania senatora Antoniego Bystrzonowskiego. Głos zabrał poseł Karol Soczyński. Pod adresem Senatu padały oskarżenia o nadmierną

Podział kompetencji w sprawach przestępstw leśnych budził liczne wątpliwości. W 1834 r. Senat wyjaśnił Sądowi Wyższemu, że na mocy patentu z 1807 r. można wyodrębnić trzy kategorie spraw: a) naruszenie przepisów dotyczących „porządnego używania lasów” (np. samowolny podział na wręby); b) łamanie przepisów poświęconych „konserwacji lasów” (tzw. ekscesy leśne, czyli wypas bydła i trzody chlewnej, palenie ognisk i tytoniu, ścinanie trawy w lasach, kosą lub sierpem); c) kradzieże leśne (wskazane w art. 151 i 153 cz. I oraz art. 210–211 cz. II Kodeksu karnego z 1803 r., jak też w patencie z 23 VI 1808). Czyny określone w pkt. a–b stanowiły naruszenie przepisów porządkowych, rozpoznawali je więc wójtowie, z możliwością odwołania do Wydziału Spraw Wewnętrznych. Zachowania wymienione w pkt. c należały do tzw. ciężkich przestępstw policyjnych (w poważniejszych przypadkach mogły zostać zakwalifikowane do zbrodni), ich sądzenie należało do sądów podsędkowskich (I instancja) oraz Trybunału I Instancji (II instancja)⁷³.

W 1845 r. ukazały się dwa ważne rozporządzenia. Pierwsze dotyczyło obowiązkowego cechowania drewna materiałowego przez handlujących przy pomocy tzw. cechy rządowej, co miało ograniczyć obrót nielegalnie pozyskanym drewnem. Naruszenie obowiązku groziło karą 6–100 złp, nakładaną przez Wydz. Spraw Wewnętrznych, z możliwością wniesienia odwołania do Senatu⁷⁴. Wzory „cech drzewnych”, stosowanych w lasach rządowych i instytucyjnych, nadleśniczy rozesłał do komisariatów dystryktowych i Dyrekcji Policji⁷⁵. Donioślejszym aktem prawnym było Uregulowanie stosunków leśnych, w którym sprzedaż drewna z lasów prywatnych została ograniczona do „poręb bieżących”, objętych remanentem z ostatnich pięciu lat. Wyręb ponad limit, jako sprzeczny z zasadami gospodarstwa leśnego, podlegał karom wskazanym w art. 28 i 76 patentu z 1807 r. Wyroki wydawał Wydz. Spraw Wewnętrznych, przy czym dozwolone było odwołanie się do Senatu. Jak stwierdzono, wycinka drzew „ponad ilość raz zatwierdzoną i oznaczoną przyjętymi planami” narażała kraj na „zupełny brak drewna w przyszłości”,

eksploatację lasów, posłowie domagali się więc wyjaśnień w kwestii dopuszczalności zwiększenia wyrębu w lasach narodowych.

⁷³ Obwieszczenie Senatu Rząd. z 12 XII 1834, nr 6897, Dz. Rząd. WMK z 10 I 1835, nr 1–2, s. 1–2. Do kategorii z pkt. c zaliczono również celowe podpalenie lasu.

⁷⁴ Rozporządzenie Senatu Rząd., aby drzewo z lasów prywatnych na sprzedaż przeznaczone było cechowane nr 1900 DGS, Dz. Praw WMK z 1845 r. (art. 1–3). Właściciele lasów mieli składać w komisariatach dystryktowych „odbitki cech leśnych”. Rozporządzenie weszło w życie 1 VI 1845.

⁷⁵ Pismo Wydz. Dochodów Publicznych do Wydz. Spraw Wewnętrznych z 2 VII 1845, nr 5840, WMK VI-22, k. 177. Pismo Wydz. Spraw Wewnętrznych do Wydz. Dochodów Publicznych z 24 VI 1845, nr 4984, *ibidem* (polecenie dla nadleśniczego). Miało to ułatwić identyfikację drewna pochodzącego z nielegalnego wyrębu.

wierzycieli hipotecznych zaś na „utrataę bezpieczeństwa praw rzeczowych”. Interesujące, że na notariuszy nałożono obowiązek sprawdzania, czy umowa kupna-sprzedaży materiału leśnego nie sprzeciwia się planom poręb; strony umowy miały przedkładać świadectwa wycięcia drzew „zgodnie z planem i zaprowadzonym gospodarstwem”⁷⁶. Akty notarialne sporządzone wbrew powyższym zasadom nie mogły zostać przyjęte do akt hipotecznych⁷⁷.

Pośród innych zachowań, władze zwalczały również wypas i przegon zwierząt hodowlanych (bydła) w lasach, zbieranie ściółki leśnej itp. Czyny te należały do ciężkich przestępstw policyjnych, w których wyroki (w I instancji) wydawali Komisarze Dystryktowi, opierając się na dochodzeniach strażników i gajowych⁷⁸. Należy odnotować, że dewastacji dopuszczali się niekiedy żołnierze austriaccy, pruscy i rosyjscy, stacjonujący we wsiach okręgowych. Przykładowo w 1847 r. nadleśniczy wystąpił o interwencję u władz wojskowych, która miałaby położyć kres kradzieżom drewna w lasach rządowych, dokonywanym przez „wojskowych będących na kwaterach” w Babicach i Kwaczale⁷⁹. O zaistniałej sytuacji poinformowano Radę Administracyjną⁸⁰.

⁷⁶ Rozporządzenie Senatu Rząd. z 23 XII 1845 nr 6298 DGS, Uregulowanie stosunków leśnych, Dz. Praw WMK z 1846 r. (oraz w: WMK VI-22, k. 87–89); Pismo Senatu Rząd. do Wydz. Spraw Wewnętrznych, Wydz. Dochodów Publicznych i Sądu Wyższego z 23 XII 1845, nr 6298, WMK VI-22, k. 83–84; Pismo Wydz. Spraw Wewnętrznych do Kontrolera i Komisarzy Dystryktowych (oprócz jaworznickiego) z 22 I 1846, *ibidem*, k. 84–86.

⁷⁷ Oprócz wynagrodzenia szkody wyrządzonej stronie notariusz podlegał karom z art. 19 ustawy z 8 I 1821 O alienacji funduszów instytucyjnych (ogłoszona pismem Senatu Rząd. z 16 I 1821 nr 188 DGS, Dz. Rozp. Rząd. WMK z 1821 r.). Na temat rozporządzenia zob. *Dzieje lasów, leśnictwa i drzewnictwa w Polsce*, s. 144; J. Broda, *Historia leśnictwa w Polsce*, *op. cit.*, s. 34; *idem*, *Zarys historii gospodarstwa leśnego w Polsce*, *op. cit.*, s. 27–28.

⁷⁸ Zob. *Rapport o defraudacjach popełnionych w Obrębie Podłęże w III kwartale 1846 roku z 7 X 1846 dla Komisarza Dystryktowego*, WM 566, k. nspg. Autorem raportu był strażnik obrębu Podłęże. Zawartość: dane podejrzanych (imię i nazwisko, adres), miejsce popełnienia czynu, nazwisko zawiadamiającego i data zawiadomienia, opis wyrządzonych szkód. Organem II instancji był Senat Rząd.

⁷⁹ Pismo Komisarza Dystryktowego w Alwerni do Wydz. Dochodów Publicznych z 8 II 1847, nr 172, WMK III-46 A, k. 1077; Pismo Nadleśniczego do Wydz. Dochodów Publicznych z 24 I 1847, nr 44, *ibidem*, k. 1083–1084. Komisarzowi i Nadleśniczemu pomagali gajowi (Jan Bembenek, Walenty Kościelniak, Tomasz Urbańczyk, Józef Giermek).

⁸⁰ Pismo Wydz. Dochodów Publicznych do Dyrektora Rady Administracyjnej z 12 II 1847, nr 685 (do nr 229), WMK III-46 A, k. 1075; Pismo Komisarza Dystryktowego w Alwerni do Wydz. Dochodów Publicznych z 8 II 1847, nr 172, *ibidem*, k. 1079. Wydział dołączył *Protokół sprawdzenia szkód wyrządzonych przez żołnierzy Cesarsko-Austriackich w lasach skarbowych*, *ibidem*, k. 1079–1081. Niewiele pomogły „działania zapobiegawcze” podjęte przez władze policyjne.

Bezprawne wypasanie bydła w lasach rządowych zarzucono kilkuset (!) chłopom z okolic Jaworzna⁸¹. Większość skazanych wniosła odwołania od wyroku Komisarza Dystryktowego do c.k. Urzędu Nadleśnego we Lwowie. Nastąpiło to z inicjatywy nadleśniczego, który porozumiał się z Urzędem Leśnym i Administracją Salinarną w Wieliczce. Sprawą zajęło się Ministerstwo Rolnictwa, które zamieniło włościanom kary w naturze, na kary pieniężne⁸². Należy odnotować, że część odwołań rozpatrzyła Rada Administracyjna; dotyczyło to osób, którym wcześniej darowano kary za podobne wykroczenia. Rada rozstrzygnęła je na zasadach patentu z 1807 r.⁸³ Zbliżony przebieg miały sprawy mieszkańców Buczyny i Podłęża⁸⁴.

Po 1848 r. ściganie przestępstw defraudacyjnych przejęły zasadniczo urzędy ekonomiczne we współpracy z Komisarzami Dystryktowymi⁸⁵. Ilość defraudacji leśnych, mimo wysiłków administracji, nie malała. W 1849 r. Ministerstwo Rolnictwa w Wiedniu przyznało funkcjonariuszom leśnictwa prawo noszenia broni, w postaci strzelby i „broni przybocznej”⁸⁶.

Należy dodać, że bardzonym zjawiskiem były też pożary lasów. Bezpieczeństwa przeciwpożarowego dotyczył patent z 1803 r.⁸⁷, a także Urządzenie ogniowe

⁸¹ Wykaz włościan należących do Komisariatu Dystryktowego w Jaworznie, raportami Leśniczych Lasów Rządowych obwinionych o zapuszczenie bydła w las z 1850 roku, WMK V-120 B, k. 1229–1250. Były to 642 osoby, pochodzące z Ciężkowic, Luszowic, Jaworzna, Góry Luszowieckiej, Buczyny, Jelenia, Dąbrowy, Długoszyna, Szczakowej, Niedzielisk i Jęzora. Zob. wyrok Komisarza Dystryktowego w Jaworznie z 18 III 1850, nr 2691, *ibidem*, k. 1250.

⁸² Protokół publikacji dekretu Komisarza Dystryktu Jaworzno z 30 XII 1850, nr 1929, WMK V-120 B, k. 1123; Reskrypt Ministerstwa Rolnictwa, Górnictwa i Lasów Rządowych z 24 X 1850, nr 14 844.

⁸³ Pismo Komisarza Dystryktowego w Jaworznie do Rady Administracyjnej z 16 VI 1851, nr 593, WMK V-120 B, k. 1167–1174. Chodziło o chłopów z Ciężkowic, którym kary zostały darowane reskryptem Ministerstwa Rolnictwa z 5 XI 1849, nr 10 017 – dlatego sprawy nie wniesiono ponownie przed oblicze ministerstwa.

⁸⁴ Zob. wykazy („ausweisy”) z 1850 roku: WMK V-120 B, k. 1207–1217 (Buczyna) oraz k. 1191–1205 (Podłęże). Oba wykazy sporządzono w języku niemieckim.

⁸⁵ Nierzadko dochodziło do naruszenia terminów i przedawnienia spraw. Zgodnie z art. 274 cz. II KK przestępstwa leśne zagrożone karą do 3 m-cy pozbawienia wolności przedawniały się po pięciu miesiącach. Opóźnienie w wysyłce akt nastąpiło w 1849 r. (urząd ekonomiczny w Lipowcu; chodziło o trzydzieści spraw z okresu VII 1847 – XII 1848). Pismo Rady Administracyjnej do Komisji Gubernialnej z 15 IV 1849 nr 4343 ½, WMK V-5, k. 1053.

⁸⁶ Obwieszczenie Gubernatora Galicji z 14 I 1849, nr 2966, „Dziennik Rządowy Miasta Krakowa i Jego Okręgu” (dalej: Dz. Rząd. MK) z 19 II 1849, nr 49–50, s. 193–194. Rozporządzenie wydano w porozumieniu z Ministerstwami: Spraw Wewnętrznych oraz Sprawiedliwości.

⁸⁷ Patent cesarski z 22 VI 1803 O nowej Straży Ogniowej w Okręgu. Zob. A. Chmiel, *Obrońca ogniowa w Krakowie przed stu laty*, [w:] *idem*, *Szkice krakowskie*, „Biblioteka Krakowska” 1939–1947, nr 100, s. 244–251.

z 1842 r., które główne obowiązki w tej materii powierzało mieszkańcom wsi, pod nadzorem Komisarzy Dystryktowych⁸⁸. Warto wspomnieć, że w 1844 r., w związku z pożarem lasu w Czernichowie, nadleśniczy zaproponował wprowadzenie w życie ustawy pożarowej dla Wielkiego Księstwa Badeńskiego, lepiej odpowiadającej stanowi wiedzy z zakresu nauki o policji w porównaniu z patentem z 1807 r. Pomysł zakładał pozostawienie fragmentów dotyczących „ostrożności w lasach” (art. 16–24) oraz dochodzenia przyczyn pożarów (art. 27), z równoczesnym wprowadzeniem kar za naruszanie zakazu palenia tytoniu w lasach iglastych oraz „wnoszenia kubków i krzesiw”; propozycja nadleśniczego została jednak odrzucona⁸⁹.

Rozważania na temat gospodarki leśnej w Rzeczypospolitej Krakowskiej (plany gospodarcze, pomiary lasów, sprzedaż drewna), znajdują się w drugiej części opracowania.

MATEUSZ MATANIAK
(KRAKÓW)

*Służba leśna Wolnego Miasta Krakowa (1815–1846).
Organizacja i formy działalności. Część I: Lasy państwowe i prywatne,
personalia i finanse, zwalczanie przestępstw leśnych*

W artykule przedstawiono zasady organizacyjne Służby leśnej w Wolnym Mieście Krakowie (1815–1846), jak również w pierwszych latach po jego inkorporacji do Austrii (1846–1853). Odtworzono skład personalny administracji leśnej (Nadleśniczy Rządowy, Kontrolerzy Lasów Rządowych i Prywatnych, strażnicy leśni, gajowi) oraz szczegółowo omówiono zasady jej finansowania z budżetu WMK (w tym wysokość wynagrodzeń leśników), wreszcie – ukazano znaczenie dochodów z gospodarki leśnej dla Skarbu Publicznego, a w dalszej kolejności również podział lasów na państwowe (skarbowe) i prywatne. Osobno przedstawiono zasady zwalczania zjawisk stanowiących zagrożenie dla substancji leśnej w postaci naruszeń zatwierdzonych planów gospodarczych (wyrębów) oraz nielegalnej wycinki drzew, a także pożarów itp. Artykuł oparto o bogate zasoby archiwalne pochodzące z Archiwum Narodowego w Krakowie.

Słowa kluczowe: Wolne Miasto Kraków, służba leśna, Nadleśniczy Rządowy, gospodarka leśna, wyręb lasów

⁸⁸ Rozporządzenie Senatu Rząd. z 6 XII 1841, nr 6513 DGS, Urządzenie ogniowe dla Wolnego Miasta Krakowa i jego Okręgu, Dz. Praw WMK z 1842 r. Rozdział V: *Przepisy ogniowe co do Okręgu Krakowskiego* (art. 78). Naczynia ogniowe miano umieszczać w budynkach dworskich i plebańskich oraz przy domostwach „majątniejszych włościan”. Przed pożarami chroniły też studnie, zakładane we wsiach oddalonych od rzek.

⁸⁹ Pismo Wydz. Dochodów Publicznych do Wydz. Spraw Wewnętrznych z 25 IX 1844, nr 4081, WMK VI-21, k. 1069–1070. Oprócz wykreślenia art. 25–26 patentu, nadleśniczy proponował rozciągnięcie przepisów na służbę leśną, która „powinna dawać przykład”.

MATEUSZ MATANIAK
(KRAKÓW)

*The Forestry Unit in the Free City of Krakow (1815–1846),
its organization and forms of activity
Part I: State and private forests, personal details
and finance, fighting forestal offences*

The article presents some organizational principles of the Forestry Unit in the Free City of Krakow (1815–1846) as well as first years of its incorporation to Austria (1846–1853). A forestal administration list of persons was retrieved (governmental district forester, inspectors of governmental and private forests, forest guards and foresters) and principles of its funding from the budget of the Free City of Krakow (including the amount of foresters' remunerations) were discussed in detail. Eventually, the importance of forest economy earnings to State Treasury was presented as well as a division of forests into state (treasury) and private ones. The principles of fighting incidents which posed a threat to forestal substances in the form of infringements of approved economic planning (logging) and illegal deforestation and fires were shown separately. The article is based on rich records of archives coming from the National Archives in Krakow.

Key words: Free City of Krakow, forestry unit, governmental district forester, forest economy, logging